

تاریخ ورجال

نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه عارف حکمت مدینه

سید محمد باقر نجفی
(شهریور ۱۳۵۷)

احمد عارف حکمت، فرزند ابراهیم بن عصمت بن اسماعیل رائف پاشا است که به تصریح «خیر الدین زرکلی» در کتاب «اعلام، قاموس التراجم» سلسله نسبش به امام حسین بن علی علیه السلام و خاندان نبوت منتهی می‌شود.^۱

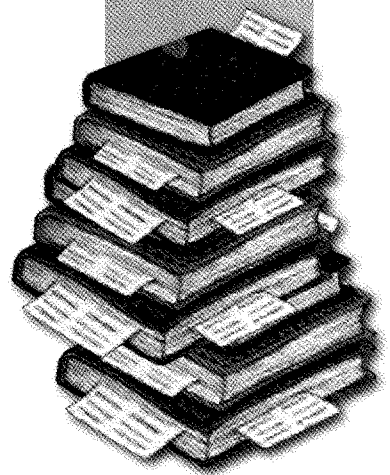
احمد عارف حکمت در سال ۱۲۰۰ ه.ق. به دنیا آمد و در دامان خانواده‌ای بزرگ و اهل علم و دیانت، رشد یافت.

پدر وی، ابراهیم عصمت، به تأیید مؤلفان «دائرة المعارف الاسلامیه»^۲ «قاضی عسکر» سلطان «سلیم ثالث»^۳ بود.

احمد عارف حکمت پس از طی مدارج علمی و اهتمام وافر به تحصیل و تحقیق. در سال ۱۲۳۱ ه.ق. = ۱۸۱۶ به مقام استادی و قضاوت «بیت المقدس» منصوب گردید.

پس از پنج سال، در سال ۱۲۳۶ ه.ق. = ۱۸۲۰ م. صاحب منصب قضاوت قاهره شد و آنگاه در سال ۱۲۳۹ ه.ق. = ۱۸۲۳ م. عازم مدینه منوره گردید تا عهده‌دار پست قاضی القضاتی شهر شود.

احمد عارف حکمت پس از ۱۰ سال و بدان خاطر که از سادات حسینی به‌شمار می‌آمد: «نقیب الاشراف» شرفای مدینه گردید. سپس در سال ۱۲۴۹ ه.ق. = ۱۸۲۳ م. قاضی عسکر «آناطولی»^۵ و در سال ۱۲۵۴ ه.ق. = ۱۸۳۸ م. قاضی عسکر «ماملی»^۶ و آنگاه در سال ۱۲۶۲ ه.ق. به بالاترین منصب قضاوت و دیانت؛ یعنی شیخ الاسلامی

ارتقا یافت.

شیخ الاسلام احمد عارف حکمت، بعد از هفت سال شیخ الاسلامی، در سال ۱۲۷۰ ه.ق. از تمامی مناصب و مسؤولیت‌های رسمی خود استعفا کرد و به عبادت و تحقیق دل سپرد. تا در سال ۱۲۷۵ ه.ق. = ۱۸۵۸ م. جهان را در «الآستانه»^۷ وداع گفت و به منزلگاه ابدی ره سپرد. متأسفانه تراجم و تذکره‌هایی که مورد مطالعه راقم این سطور بوده است، بیش از این، از چگونگی احوالات و زندگانی شیخ الاسلام اطلاعی به دست نمی‌دهند.

این عدم دسترسی حقیر، دلیل قلت منابع تحقیق در شرح حال شیخ الاسلام نیست؛ زیرا شخصیت علمی و موقعیت والایی که شیخ الاسلام در قلمروی حکومت عثمانی دارا بود، مجال زیادی به نویسندگان و محققان هم عصر خود داده بود که در اطراف حیات و موت وی قلمفرسایی کنند.

به استثنای کتاب‌های مطبوع تاریخ و تراجم ترکی و عربی مربوط به نیمه دوم قرن ۱۳ ه.ق. = ۱۹ میلادی می‌توان به این کتاب‌ها مراجعه کرد:

* Fatima 'Aliyye : Djewdet pash we Eamani . ق. ۱۳۲۲ ه.ق.

* Gibb: ottoman poetry, ص ۳۵۰، ج ۴

* Mahmud kemol: Sonarirturk shairleri م. ۱۹۳۷، ج ۴، ص ۶۲۰

* مقدمه دیوان شعری عارف حکمت، به قلم محمد زیور، استانبول ۱۲۸۳ ه.ق.

مضافاً این‌که بنا به نوشته «اسماعیل پاشا بن محمد بغدادی»^۸ در کتاب: «ایضاح المکنون فی الذیل علی کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون» و کتانی در کتاب «فهرس الفهارس»،^۹ مرحوم «شهاب الدین محمود آلوسی»^{۱۰} صاحب «تفسیر روح المعانی»^{۱۱} رساله مستقل و مفصلی در شرح حال شیخ الاسلام، به نام «شهی النغم فی ترجمه شیخ الاسلام و ولی النعم»^{۱۲} تألیف کرده است که با کوشش‌های زیادی در کتابخانه‌های مدینه و مکه و قاهره و بررسی فهارس موجود از آثار مطبوع و مخطوط مصر^{۱۳} توفیق دستیابی به آن را پیدا نکردم. باشد که ان شاء الله محققانی دیگر در تکمیل این ترجمه ناقص، هادی راقم شوند.

آنچه که در تمامی تذکره‌های مسلم اهل وثوق است، شیخ الاسلام عارف حکمت، نه تنها در منصب قضاوت و دیانت مردی هوشیار و قوی دل بود، بلکه در میدان ادب و شعر، یکه تازی برجسته و به تصریح «نامق کمال پاشا»^{۱۴} او و «طاهر سلام» نامورترین شاعران دوران

«محمود عثمانی ثانی» به شمار می‌رفته است.

از مرحوم شیخ الاسلام عارف حکمت، آثار متعددی به یادگار مانده است که هریک از آن‌ها به اعتباری مأخذ آثار برجسته مورخان و ادبای نیمه دوم قرن ۱۳ ه.ق. گردید. که در ذیل با توجه به مصادر مختلف و متعدد، فهرستی از مؤلفات عارف حکمت را جهت استحضار پژوهندگان معروض می‌داریم:

۱. «الاحکام المرعیه فی الأراضی الأمیریة»، که با جمله: «الحمد لله حمداً یوافی نعمه...» آغاز می‌شود.

۲ - «مجموعه التراجم فی تراجم علماء القرن الثالث عشر» که متأسفانه عمر شیخ الاسلام به اتمام و اکمال آن مجال نداد و از جمله مأخذ مورد استفادة اسماعیل پاشا بن محمد بغدادی در تألیف «ایضاح المکنون فی الذیل علی کشف الظنون» و «هدایة العارفین» می‌باشد.

۳ - «خلاصة المقالات فی مجالس مکالمات»، که یک نسخه خطی از آن، به شماره ۳۷۹۱ در کتابخانه دانشگاه استانبول نگهداری می‌شود.

۴ - «تذکره الشعراء ترکی»، که مرحوم شیخ آن را تا شعرای سال ۱۲۵۰ ه.ق. = ۱۸۳۴ م. تألیف کرده است.

۵ - «دیوان شعر عارف حکمت»، در این دیوان مرحوم شیخ الاسلام اشعاری به زبان‌های فارسی، ترکی و عربی سراییده است، که از نظر محققان ادبیات ترکی، از اهم آثار ادبی ترک در قرن ۱۳ ه.ق. بشمار می‌آید.

ابیات فارسی مندرج در این دیوان، به‌خوبی از تسلط و علایق شیخ الاسلام به تاریخ و ادبیات فارسی، حکایت می‌کند.

دیوان عارف حکمت، با مقدمه‌ای در شرح حال شیخ الاسلام و سبک و ممیزات شعری وی به قلم «محمد زیور» به سال ۱۲۸۳ ه.ق. در استانبول به چاپ رسید.

نسخه‌ای از این کتاب به شماره ۱۱۰ - ۸۱۰/۱ در کتابخانه عارف حکمت مدینه و نسخه دیگری در «دارالکتب والوثائق القومیة» قاهره موجود است که در این تحقیق مورد مطالعه و مراجعه راقم بود.

شیخ الاسلام، در خلال ایام عهده‌داری منصب قضای مدینه به خاطر تحقیق، اهتمام زیادی نسبت به جمع آوری آثار و نسخه‌های نفیس مبذول داشت.

این کوشش مداوم تا آخرین روزهای حیاتش متوقف نبود، مقدمات اسبابی گردید. تا کتابخانه‌ای به نام وی تأسیس شود.

در آن زمان، شهر مدینه، دارای یک کتابخانه منظم و مجهز به نسخه‌های مهم در رشته‌های مختلف علوم اسلامی نبود.

بدین لحاظ شیخ الاسلام از یک سوی و «سلطان محمود عثمانی» از سوی دیگر، مصمم به ایجاد کتابخانه عارف حکمت و «محمودیه»^{۱۵} شدند.

شیخ الاسلام طبق تصریح تمامی مصادر تحقیقی موجود، کتابخانه خود را در سال ۱۲۷۰ ه. ق. افتتاح و تأسیس کرد و بنا به مکتوبات کتیبه ترکی سر درب^{۱۶} فعلی کتابخانه، بنای آن در سال ۱۲۷۱ ه. ق. به صورتی که اکنون وجود دارد، تکمیل شد و شیخ الاسلام کتابخانه را وقف مسجد پیامبر ﷺ کرد و اموال منقول و غیر منقولی را برای اداره آن وقف نمود.

متن وقف‌نامه کتابخانه با ذکر تعداد نسخه‌های خطی موجود و ساختمان کتابخانه و دیگر اموال و موقوفات، در «محکمه شرعی» مدینه و استانبول به ثبت رسید و هم اکنون بنا به تصریح «علی حافظ»^{۱۷} در کتاب «فصول من تاریخ المدینه المنوره»^{۱۸} در محکمه شرعی مدینه که تابع وزارت حج و اوقاف عربستان سعودی است، نگهداری می‌شود.

شیخ الاسلام برای احداث کتابخانه، خانه‌ای را در قسمت جنوب، رکن جنوب شرقی مسجد، از اولاد حی حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب رضی الله عنه^{۱۹} در نیمه نخست قرن ۱۳ ه. ق. در مدینه خریداری کرد.

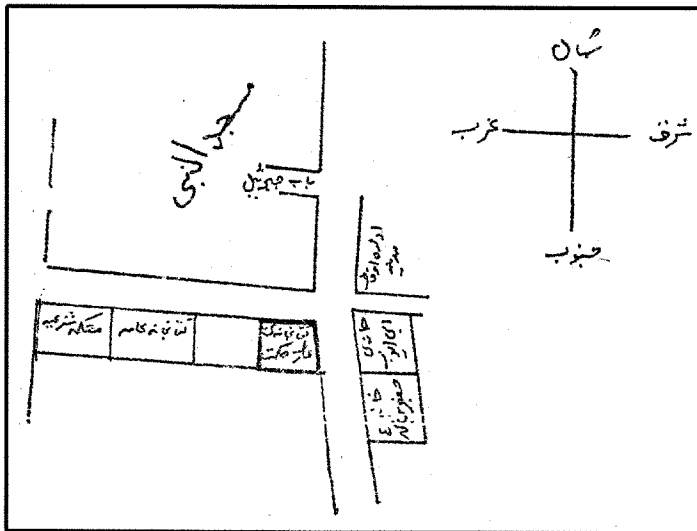
بررسی چندین سאלه حقیر، در باره تاریخ و بافت اصلی مدینه در قرن نخست اسلامی و با توجه به منابع و مصادر موثقی که در این خصوص، در دسترس است. جای شک و تردید باقی نمی‌گذارد که در جنوب رکن جنوب شرقی مسجد، ابتدای خانه «ابی ایوب انصاری»^{۲۰} و سپس در امتداد جنوبی آن، خانه «جعفر بن محمد الباقر بن علی زین العابدین بن الحسین بن علی بن ابی طالب رضی الله عنه» است.

کتابخانه عارف حکمت، در قسمت غربی این خانه مبارک قرار دارد، که اکنون بعد از عثمانی‌ها و به خاطر عدم اعتقاد علمای وهابی نسبت به حفظ اماکن اهل بیت و صحابه کبار پیامبر، به صورت خانه و دکان‌های مخروبه شخصی در آمده است و در حال حاضر کوچک‌ای باریک از شمال به جنوب، حد فاصل کتابخانه با دو خانه ابی ایوب و

امام جعفر صادق علیه السلام است.

مرحوم نور الدین علی بن احمد سمهودی (متوفای ۹۱۱ ه.ق.) در کتاب «وفاء الوفا بأخبار دار المصطفی»^{۲۱} صریحاً پس از شرح خانه امام جعفر صادق علیه السلام، در سمت قبلی خانه ابی ایوب می نویسد: خانه حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام، مقابل خانه امام جعفر صادق علیه السلام در قسمت غربی آن است^{۲۲} البته مساحت های فعلی جای خانه ابی ایوب انصاری و امام صادق علیه السلام و کتابخانه عارف حکمت با مقیاسی که از موقعیت این خانه ها در قرن اول و دهم و اوایل قرن ۱۳ ه.ق. در دست داریم. کاملاً تطبیق نمی کند. با این همه انتخاب و خریداری چنین محلی برای احداث کتابخانه از طرف مرحوم شیخ الاسلام مدینه، آن هم از اولاد حی و صحیح النسب حسن بن زید، به خوبی می تواند مبین آن باشد که قسمت غربی و جنوبی محل کتابخانه در زمین حسن بن زید و از قسمت شرقی در قسمتی از زمین های منسوب به خانه ابی ایوب انصاری و امام جعفر صادق علیه السلام واقع شده است.

کتابخانه عارف حکمت پس از تأسیس و تا قبل از جنگ جهانی اول، برای استفاده همه پژوهندگان و زائران ارض مقدسه، دایر و فعال بوده است.

غالب نسخه‌های خطی و کتاب‌های چاپی سفرنامه‌های حج زائران و پژوهشگران مصری، سوری، حجازی و... در نیمه دوم قرن ۱۳ ه.ق. و دهه اول و دوم قرن ۱۴ به پویایی و موقعیت ممتاز کتابخانه عارف حکمت در جوار مسجد نبوی به تفصیل اشاره کرده‌اند.

علی بن موسی که خاطرات سفر حج خود را به سال ۱۳۰۳ ه.ق. در رساله‌ای با عنوان وصف المدينة المنوره^{۲۳} نگاشته است، می‌نویسد: «... و بجوار المبارك بیت نائب الحرم کائناً من کان و تجاه بیت حضرت النائب کتبخانة عظيمة للمرحوم عارف حکمت بك شيخ الإسلام بالآستانة سابقاً فيها من الكتب النفيسة ما لا يوجد في غيرها و لها خدمة بمعاشات شهرية تأتيهم من وقفه الموقوف عليها بالآستانة...»^{۲۴}.

ایضا: «... یوصل إلى دیار العشرة و إلى بیت شیخ الحرم و النائب و کتبخانة المرحوم شیخ الاسلام - أسبق - عارف حکمت بك التي لا نظيرها في أرض الحجاز لكثرة ما فيها من الكتب النفيسة و الخدمة و المجلدين الموظفين دائماً...»^{۲۵}.

در اثنای جنگ جهانی اول، «فخری پاشا» فرمانده نظامی مدینه به خاطر حفاظت و مراقبت از این گنجینه نفیس، تمامی نسخه‌های خطی کتابخانه عارف حکمت را به دمشق منتقل کرد و در تکیه سلطان سلیم، از دستبرد وقایع و حوادث ناشی از جنگ عالم‌گیر پنهان ساخت. پس از جنگ جهانی، کتابخانه را به مدینه بازگرداندند و بار دیگر کتابخانه رونق خود را از سر گرفت.

قدیمی‌ترین مأخذی که در کتابشناسی و معرفی نسخه‌های خطی کتابخانه عارف حکمت نگاشته شد، مقالاتی است که O. Spies = شپس، به سال ۱۹۳۶ م. در شماره‌های ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۱۱۲، ۱۲۰... مجله «الجمعية الألمانية للدراسات الشرقية» = Zeitschrift der Deutschen Movqenlandischen Gesellschaft تألیف و منتشر ساخته است.

این مقالات بعدها مورد استناد «کارل بروکلمان» در تألیف کتاب «تاریخ الأدب العربی»^{۲۶} و فؤاد سرگین، در تألیف کتاب «تاریخ التراث العربی»^{۲۷}... گردید.

سپس مقالات تحلیلی متعددی در نشریات و مجلدات عربی مانند «مجله المعارف» «تذکره النوادر للندوی» منتشر گردید که می‌توان اهم آن‌ها را مقاله «شکيب ارسلان»^{۲۸} تحت عنوان «مکتبات المدينة المنوره» در شماره ۲۵، سال ۱۹۵۰ م. مجله «المجمع العلمی العربی»^{۲۹} و مقالات «محمد کرد علی» در شماره ۱۸ (۱۸۱ - ۱۸۳) سال ۱۹۵۳ م. به شمار آورد.

به استثنای آنچه که به‌طور پراکنده و ناقص از گذشته به دستمان رسیده، در کتابخانه دانشگاه ملک عبد‌العزیز جدّه - عربستان سعودی، به یک رسالهٔ دکتری برخوردارم که دربارهٔ منابع خطی علوم اسلامی است، در کتابخانهٔ عارف حکمت، توسط دکتر عباس طاشکندی^{۳۰} برای دانشگاه پترزبورگ، نوشته شده است.

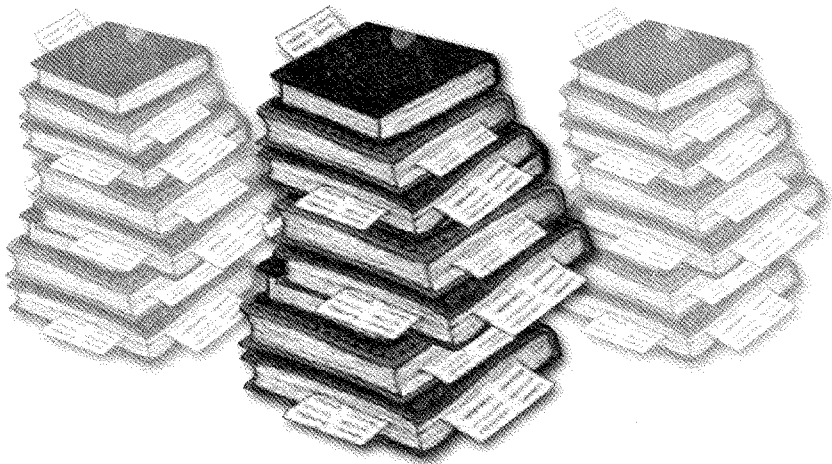
A. Descriptive colloque of the historical collection of the SGentipic Monuscrypts at the library « Arif Hikmat » in Madina ' Saudi Arabic.

دانشگاه پترزبورگ ۱۹۷۴م.

ایضاً، رساله‌ای پلی‌کپی شده در نگارش فهرستی از میکروفیلم‌های گرفته شده و موجود در دانشگاه الامام محمد بن سعود ریاض - از بعضی نسخه‌های خطی کتابخانه‌های مدینه عموماً و عارف حکمت خصوصاً، راهنمای دیگری بود که مؤلف توفیق بررسی آن را در کتابخانهٔ ملک عبد‌العزیز پیدا کرد.^{۳۱}

در جریان این بررسی‌هاست که محقق به تناقض فاحش در خصوص تعداد نسخه‌های خطی کتابخانهٔ شیخ الاسلام عارف حکمت بر می‌خورد.

در بعضی منابع ۴۷۱۸ نسخهٔ خطی، بعضی دیگر ۵۴۰۴ و به تصریحی دیگر ۱۷۰۰۰ و... اما آنچه که اکنون در تحقیقات عینی، مکشوف مؤلف شده است، به هیچ‌وجه تعداد نسخه‌های خطی فارسی - عربی و ترکی موجود در کتابخانه از ۵۰۰۰ و اندی تجاوز نمی‌کند و این قولی است که مسؤولان کتابخانه نیز برآیند.

متأسفانه تا آنجا که مؤلف مطلع است، تاکنون (سال ۱۳۹۸ ه.ق. = ۱۹۷۸ م.) به هیچ نوع فهرست جامعی از نسخه‌های خطی کتابخانه منتشر نشده است و شاید همین امر موجب عدم توجه پژوهندگان مسلمان، نسبت به کتابخانه عارف حکمت شده است.^{۳۲}

از این روی و با توجه به تحقیقات مقدماتی و نظری و ملاحظه عینی کتابخانه عارف حکمت در سال‌های ۱۳۹۶ ه.ق. و ۱۳۹۷ ه.ق. مصمم و در پی فرصت و فراغتی مناسب بودم که تحقیقاتی در شناخت نسخه‌های خطی کتابخانه عارف حکمت انجام دهم.

پس از تخریب ساختمان‌های شرق مسجد پیامبر ﷺ، به عنوان اولین اجرای طرح توسعه مسجد در سال ۱۳۹۶ - ۱۳۹۷ ه.ق. معلوم شد که در طرح توسعه مسجد، تمامی ساختمان‌های جنوبی و شمال و شرق مجاور مسجد نیز خراب خواهند شد.

لذا در رجب سال ۱۳۹۸ ه.ق. با مساعدت و لطف بعضی از دست‌اندرکاران سیاست فرهنگی کشور، موظف شدم به مدینه مشرف شوم و لااقل فهرستی از نسخ‌های خطی فارسی موجود در کتابخانه عارف حکمت را تهیه و تنظیم کنم.

خوشبختانه این کار با توجه به همکاری‌های صمیمانه سفارت ایران در جدّه شروع و به خاطر موانعی که بر سر راه افتاد. بیش از مرحله نخست تحقیق که آن تهیه فهرستی توصیفی از نسخه‌های خطی فارسی بود، کاری مهم پیش نرفت.

نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه عارف حکمت، نه تنها در زمینه‌های ادب، عرفان، تاریخ و... ایران از اهمیت بسیاری برخوردارند، بلکه به لحاظ فنون کتابت و تذهیب، می‌توان آن‌ها را مجموعه‌ای گرانبها و نفیس از آثار برجسته خطاطان بزرگ و تذهیب‌کاران و نقاشان چیره دست ایرانی در ۸ قرن اخیر تمدن اسلامی - ایرانی دانست.

از این روی و با توجه به چنین مجموعه‌ای و کیفیت انتخاب نسخه‌های موجود، از لحاظ فن یا موضوع می‌توانیم شیخ الاسلام را عالمی شیفته و آگاه به فرهنگ پر بار اسلامی ایرانی بدانیم که می‌خواست از طریق شناخت و شناساندن گوشه‌هایی از آن، به باروری هرچه بیشتر فرهنگ اسلامی خدمت کند.

در این راه، آنچه که از دست مؤلف صورت پذیرفته، توصیفی مجمل از آثار فارسی کتابخانه شیخ الاسلام است و بی‌شک در این راه و تحقیق، مؤلف را بیش از این ادعایی نیست و امیدوار است که جزء دوم این کتاب را نیز هر چه زودتر تقدیم پژوهندگان کند.

نسخه‌های خطی کتابخانه عارف حکمت

الف: قرن ششم هجری قمری

دیوان تبریزی

شیخ حسن تبریزی، تاریخ پایان نگارش نسخه ۵۱۶ ه. ق به خط نستعلیق بسیار زیبا، با صفحات و حواشی مذهب.

۱۹۵ صفحه، ۲۲×۱۳ سانتیمتر. شماره ثبت: ۶۰-۴/۸۰۹

لطائف الامثال

محمد رشد کاتب، تاریخ پایان نگارش نسخه ۵۸۳ ه. ق به خط نستعلیق، با صفحات مذهب.

۱۹۶ صفحه، ۱۹×۱۱ سانتیمتر. شماره ثبت: ۲۵-۴/۸۹۰

ب: نسخه‌های خطی فارسی قرن ۷ ه. ق

مقامات فارسی

قاضی عمیدالدین بلخی، تاریخ پایان نگارش نسخه ۶۶۸ ه. ق به خط نسخ، با صفحات مذهب.

۱۱۰ صفحه، ۱۷×۱۱ سانتیمتر. شماره ثبت: ۲۴-۴/۸۹۰

مقامات فارسی

شیخ حمیدالدین حمزه بلخی، تاریخ پایان نگارش نسخه ۶۶۸ ه. ق به خط معتاد، به قلم محمد بن محمد سمرقندی معروف به عبدی.

۲۲۳ صفحه، ۱۵ س، ۲۱×۱۶ سانتیمتر. شماره ثبت: ۵۴۹/۸۰ ضمن مجموعه، رساله

پ: نسخه‌های خطی فارسی قرن ۸ ه. ق

۱/پ: تصوف

شرح تائیه ابن فارس

سعید فرغانی، تاریخ پایان نگارش نسخه ۷۴۰ ه. ق به خط فارسی، با صفحات مذهب،

در تصوف.

شماره ثبت ۲۸-۲ / ۲۶۰ صفحه، ۱۲×۲۲ سانتیمتر.

۲/پ: تاریخ و آثار

تاریخ جهانگشای جوینی

علاءالدین عظاملک جوینی، تاریخ پایان نگارش نگارش نسخه ۷۰۱ ه. ق به خط

نستعلیق، با صفحات مذهب. در تاریخ حکومت

شماره ثبت: ۵۲۳-۲ / ۹۰۰ صفحه، ۱۷×۲۵ سانتیمتر.

۳/پ: ادب

ترجیع‌بند عطار

شیخ فریدالدین عطار نیشابوری، تاریخ پایان نگارش نسخه ۷۸۲ ه. ق به خط نستعلیق

بسیار زیبا، به قلم عبدالرحمن عبدالحمید. با صفحات مذهب.

شماره ثبت: ۸۴-۴ / ۸۹۰ صفحه، ۱۲×۲۰ سانتیمتر.

مهری و مشتری

محمد حصاری. پایان تاریخ نگارش نسخه ۷۸۴ ه. ق به خط نستعلیق، به قلم مؤلف.

شماره ثبت: ۵۹۹-۲ / ۹۰۰ صفحه، ۱۲×۲۱ سانتیمتر.

۴/پ: منطق

رساله در منطق

فخرالدین رازی. تاریخ پایان نگارش نسخه ۷۴۴ ه. ق به خط نستعلیق، به قلم عبدالله بن

حسن اسماعیل عارضی.

۱ صفحه، ۲۱ سطری، ۱۳×۱۲ سانتیمتر شماره ثبت: ۱۵۰ / ۸۰ ضمن مجموعه،

رساله ۱۳

ت: نسخه‌های خطی فارسی قرن ۹ ه. ق

۱/ت: عرفان

مثنوی معنوی

مولانا جلال‌الدین مولوی، تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۰۸ ه. ق به خط نستعلیق مذهب.

شماره ثبت: ۴۸ - ۲ / ۲۶۰ صفحه، ۱۵×۲۳ سانتیمتر.

مواطن

شرف‌الدین علی یزدی، تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۶۸ هـ. ق به خط نستعلیق، به قلم سالارکل، مذهب.

شماره ثبت: ۵۹ - ۲ / ۲۶۰ صفحه، ۱۱×۱۷ سانتیمتر.

۲/ت: ریاضیات

اشکال التأسيس (رساله در هندسه)

موسی محمد قاضی زاده. تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۵۹ هـ. ق به خط نستعلیق.

شماره ثبت: ۱۵ / ۲ / ۵۱۳ صفحه، ۱۲×۲۰ سانتیمتر.

مفتاح كنوز القلم (رساله در حساب)

خلیل ابراهیم، تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۹۴ هـ. ق به خط نستعلیق.

شماره ثبت: ۲۶ - ۲ / ۵۱۱ صفحه، ۱۰×۱۷ سانتیمتر.

۳/ت: تاریخ و آثار

بساتین الانس

محمد صدر علاء احمد حسن. تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۷۴ هـ. ق به خط نستعلیق، مذهب.

شماره ثبت: ۵۰۶ - ۲ / ۹۰۰ صفحه، ۱۲×۱۷ سانتیمتر.

رساله فی بیان الواقعه الكبرى فی تبریز

نام مؤلف مجهول. تاریخ پایان نگارش نسخه ۷۸۹ هـ. ق به خط نستعلیق، به قلم غیب‌الله.

شماره ثبت: ۵۴۹ - ۲ / ۹۰۰ صفحه، ۱۳×۱۷ سانتیمتر.

روضه النواظر ملوک الهند

بلیغ، تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۷۷ هـ. ق به خط نستعلیق، مذهب.

شماره ثبت: ۵۵۸ - ۲ / ۹۰۰ صفحه، ۲۴×۱۶ سانتیمتر.

مطلع السعدین

کمال‌الدین عبدالرزاق. تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۸۴ هـ. ق به خط نسخ زیبا، به قلم

حاج حسین، مذهب.

۴۷۰ صفحه، ۲۳×۳۳ سانتیمتر. شماره ثبت: ۵۸۴ - ۲ / ۹۰۰

۴/ت: ادب

الهی نامه و منظومه منطق الطیر

فریدالدین عطار نیشابوری، تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۵۹ ه. ق. به خط نستعلیق، به قلم

عبدالله شاه همایون. مذهب و منقش به نقوش بسیار زیبا.

۶۸ صفحه، ۲۴×۳۴ سانتیمتر. شماره ثبت: ۳۰ - ۴ / ۸۹۰

حلل مطرزه

علی یزدی، پایان تاریخ نگارش نسخه ۸۸۰ ه. ق مذهب.

۳۲۰ صفحه، ۱۲×۲۰ سانتیمتر. شماره ثبت: ۷ - ۳ / ۸۹۰

خسرو شیرین

نظامی گنجوی، تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۵۳ ه. ق به خط نستعلیق، به قلم ابن مراد

فخار.

۶۰ صفحه، ۱۷×۲۴ سانتیمتر. شماره ثبت: ۵۵۵ / ۸۰ ضمن مجموعه،

رساله ۲

دیوان درویش صفاتی

تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۹۶ ه. ق به خط نستعلیق، مذهب.

۲۰۰ صفحه، ۱۲×۱۷ سانتیمتر. شماره ثبت: ۷۷ - ۴ / ۸۹۰

دیوان شاه نعمت‌الله ولی

تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۷۸ ه. ق به خط نستعلیق.

۲۲۲ صفحه، ۱۲×۲۱ سانتیمتر. شماره ثبت: ۱۸۶ - ۴ / ۸۹۰

دیوان دهلوی

امیرخسرو دهلوی. تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۹۵ ه. ق به خط نستعلیق، مذهب.

۱۰۳۸ صفحه، ۱۲×۲۲ سانتیمتر. شماره ثبت: ۷۴ - ۴ / ۸۹۰

شرفنامه اسکندری

نظامی گنجوی، تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۵۳ ه. ق به خط نستعلیق، به قلم ابن مراد

فخار.

۷۱ صفحه، ۱۷×۲۴ سانتیمتر. شماره ثبت: ۵۵۵ / ۸۰ ضمن مجموعه،

رساله ۳

کلیات جمال‌الدین

تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۵۶ هـ. ق، به خط نستعلیق، مذهب.

۱۰۰ صفحه، ۱۱×۱۷ سانتیمتر. شماره ثبت: ۱۳۲ - ۴ / ۸۹۰

کلیات عطار

فریدالدین عطار نیشابوری، تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۴۴ هـ. ق به خط نستعلیق، مذهب

و منقش به نقوش بسیار زیبا.

۱۳۴۶ صفحه، ۱۶×۲۶ سانتیمتر. شماره ثبت: ۱۴۳ - ۴ / ۸۹۰

مثنویات

شاعر زلالی. تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۶۷ هـ. ق به خط نستعلیق، به قلم محمدظاهر.

مذهب

۳۹۶ صفحه، ۱۱×۲۱ سانتیمتر. شماره ثبت: ۱۷۱ - ۴ / ۸۹۰

مخزن الاسرار

نظامی گنجوی، تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۵۳ هـ. ق به خط نستعلیق، به قلم ابن مراد

فخار.

۵۲ صفحه. ۱۷×۲۴ سانتیمتر. شماره ثبت: ۵۵۵ / ۸۰ ضمن مجموعه،

رساله ۱

منطق الطیر

عطار نیشابوری، تاریخ پایان نگارش نسخه ۸۹۸ هـ. ق به خط نستعلیق، به قلم محمد

فخرالدین، مذهب.

۲۹۶ صفحه، ۱۲×۲۱ سانتیمتر.

شماره ثبت: ۱۶۶ - ۴ / ۸۹۰

پی‌نوشت‌ها

۱. الاعلام، ج ۱، ص ۱۳۸، چاپ سوم، بیروت ۱۹۶۹ م.
۲. ج ۱۵، ترجمه محمد ثابت الافندی، احمد الشنتناوی و... ص ۴۷۹، افست، تهران، انتشارات جهان.
۳. بیست و هشتمین سلطان عثمانی ۱۸۰۷-۱۷۸۹ م.
۴. همان مأخذ ص ۴۷۹
۵. Anatolie
۶. بین بالکان و دریای سیاه.
۷. Istanbul = استانبول.
۸. اسماعیل پاشا بن محمد امین بن میر سلیم البابانی (از خانواده‌های کردستان عراق) متولد و ساکن بغداد ۱۹۲۰
۹. فهرس الفهارس والاثبات ومعجم المعاجم والمشیخات والمسلسلات لعبد الحی الکتانی. ۲ جزء، چاپ رباط ۱۳۴۶-۱۳۴۷ ه.ق.
۱۰. ۱۸۵۴-۱۸۰۲، مدرس، متفکر، ومفتی بغداد.
۱۱. در ۹ مجلد به سال ۱۳۰۱-۱۳۱۰ ه.ق. در بولاق مصر چاپ شده است.
۱۲. «ایضاح المکنون...» ج ۲، ص ۶۱ چاپ افست ایران، تهران مکتبه الاسلامیه والجعفری التبریزی. چاپ ۳، ۱۳۷۸ ه.ق.
۱۳. مانند: فهرس الخزانة التیموریة. فهرس مکتبه مکرم. فهرس طلعت الخزانة المزکیه. فهرست مکتبه قوله در دار الکتب مصر. و نشریات و فهارس آثار چاپی مصر در دار الکتب و کتابشناسی‌های سالیانه جمهوری عربی مصر.
۱۴. ادیب بزرگ ترک: مراجعه شود به کتاب: «تاریخ الشعوب الاسلامیه» کارل بروکلمان، ترجمه منیز العلبکی. ص ۶۰۹ بیروت چاپ ۶، ۱۹۷۴ م تصریح نامق کمال در جلد ۱۵، «دائرته المعارف الاسلامیه» ص ۴۸۰، مندرج است.
۱۵. سلطان محمود عثمانی این کتابخانه را در سال ۱۲۷۲ ه.ق. تأسیس کرد و بنای آن، در قسمت غربی مسجد پیامبر، جنب باب الصدیق قرار داشت و هم اکنون پس از توسعه مسجد در زمان ملک عبدالعزیز، آثاری از آن به جای نمانده است و تمامی کتاب‌های آن به کتابخانه «عامه» منتقل گردید و هم اکنون در آنجا نگهداری می‌شود. در این کتابخانه حدود ۷۷۹۰ جلد کتاب وجود دارد که ۳۰۷۲ مجلد آن چاپی و ۴۷۱۸ نسخه دیگر خطی می‌باشد.
۱۶. لوحی است سنگی که بر آن، پنج بیت ترکی حک شده است. اول آن «جناب احمد عارف بک سپهرک - مشیخت صدری بدری ایدل اول.» و آخر آن «ختمیه دعا لطفی تام تاریخ - یا یلدی بو کتابخانه مکمل ۱۲۷۱».
۱۷. متولد ۱۲۲۷ ه.ق. از علمای عربستان و مؤسس روزنامه «المدینه»، چاپ مدینه، در سال ۱۳۵۶ ه.ق.
۱۸. چاپ «شرکه المدینه المنوره للطباعة والنشر» ص ۲۴۱
۱۹. با زید بن علی بن الحسین اشتباه نشود.

۲۰. صحابی بزرگوار پیامبر اسلام. پیامبر اسلام پس از هجرت، و در بدو ورود به مدینه حدود ۷ الی ۱۲ ماه در خانه وی اقامت فرمود.
۲۱. تصحیح محمد محی الدین عبد الحمید، ۴ جزء در ۲ مجلد، چاپ دار احیاء التراث العربی - بیروت.
۲۲. مأخذ مذکور، ص ۷۳۲، ج ۲
۲۳. نسخه خطی به شماره ۱۶۴۴/۳۱۶۹۰ تاریخ، در دار الکتب مصر نگهداری می شود و مورد مراجعه مؤلف قرار گرفت. ایضاً حمد الجاسر، مورخ مشهور عربستان، ضمن پنج رساله دیگر، در یک مجلد و با عنوان «رسائل فی تاریخ المدینه» منتشر کرده است. چاپ اول، ریاض دار الیمامه للبحث و الترجمة و النشر ۱۳۹۲ هـ. - ۱۹۷۲ م.
۲۴. همان مدرک، ص ۱۴
۲۵. همان مدرک، ص ۴۷
۲۶. ترجمه دکتر عبد الحلیم النجار، جزء ۳، ص ۲۱۷، چاپ ۲، دار المعارف مصر.
۲۷. جلد اول، ترجمه عربی دکتر فهمی ابوالفضل. «الهیئة المصرية العامة للتألیف والنشر»، قاهره ۱۹۷۱
۲۸. ۱۸۶۹ - ۱۹۴۶ م متفکر و نویسنده بزرگ عالم عرب.
۲۹. که بعدها تحت عنوان «مجله مجمع اللغة العربیة» در دمشق منتشر گردید.
۳۰. عنوان وی، عمید شؤون المكتبات، جامعه الملك عبد العزيز، از دیگر تألیفات وی «فهرس المخطوطات» کتابخانه مرکزی دانشگاه ملک عبد العزیز می باشد.
۳۱. رساله «مخطوطات جامعه الرياض. نشرة خاصه بمصوّرات المدینة المنوره». اعداد یحیی ساعاتی و ۲۰۰۰ جزء ۱۳۹۳ هـ. = ۱۹۷۳ م. ترجمه آثار فارسی که میکروفیلم آن ها در ریاض تهیه شده و هم اکنون اصل نسخه ها در کتابخانه عارف حکمت نگهداری می شود. عبارت اند از کتاب های:
- «تراجم علماء ماوراء النهر»، «تراجم المشائخ الاحراریه»، «رباعیات الخیّام»، «سیاحت نامه»، «ظفرنامه شرف الدین یزدی»، «قافیه نامه جامی»، «معیار الجمال»، «مکتوبات النقشبندیه»، «منظومه ابن فرشته».
۳۲. به استثنای دو تحقیق مجمل؛ یکی رساله «ره آورد» آقای قوچانی و دیگری رساله ای مختصر از آقای دانش پزوه، مندرج در جلد پنجم نسخه های خطی» چاپ دانشگاه تهران.

